

S.M.Səbzəliyev
i.e.d., professor, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
s.sabzaliyev@unec.edu.az
F.X.Əhmədov
magistrant, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
faig_ahmadov@unec.edu.az

Məqalə redaksiyaya daxil olub 09.04.2023

The article was received by editorial board on 09.04.2023

Статья принята к печати 09.04.2023

XİDMƏT SFERASI TƏŞKİLATLARINDA XƏRCLƏRİN İDARƏ EDİLMƏSİNİN UÇOT-HESABAT SİSTEMİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

Xülasə

Xərclərin uçotunun səmərəli təşkili xeyli dərəcədə onların mahiyyəti və məzmununun düzgün açıqlanmasından, obyektiv tanınma kriteriyalarının müəyyən edilməsindən, həmçinin xərclərin elmi-praktiki cəhətdən əsaslandırılmasından, təsnifatından və qiymətləndirilməsindən, uçotda əks etdirilməsi metodikasının mükəmməlliyindən asılıdır. Qarşıda duran başlıca problemlərdən biri də xərclərin uçotunun təkmilləşdirilməsi, onun qabaqcıl beynəlxalq praktikaya uyğunlaşdırılmasıdır. Xərclərin uçotunun beynəlxalq praktikaya və standartlara uyğunlaşdırmadan müəssisənin fəaliyyətinin maliyyə nəticələrinin mövcud səviyyəsini, onların dəyişilməsi meyllərini düzgün və obyektiv qiymətləndirmək, təhlil etmək qeyri-mümkündür.

Tədqiqatın başlıca məqsədi xidmət sferası xərclərinin uçotunun mövcud metodikasını öyrənmək və araşdırma əsasında onun daha da təkmilləşdirilməsinə dair müvafiq təkliflər və tövsiyələr hazırlamaqdır.

İşin praktiki əhəmiyyəti xidmət təşkilatlarında xərclərin uçotunun təşkili və aparılması qaydalarının şərh edilməsi və konkret misallarla izah edilməsindən ibarətdir ki, bunu da həmin təşkilatlar uçotun aparılması zamanı istifadə edə bilərlər. Xərclərin uçotunda aşkar edilmiş çatışmazlıqlar, habelə onların aradan qaldırılmasına dair əsaslandırılmış təkliflər bütövlükdə xərclərin uçotu və hesabatının gələcəkdə inkişaf etdirilməsi və təkmilləşdirilməsi məqsədilə qeyd olunmuşdur.

Açar sözlər: xərclər, xidmət sferası, metodika.

GİRİŞ

Hər bir ölkədə iqtisadi və sosial vəziyyət, durum onun maddi nemətlər istehsalının həcmindən və səviyyəsindən, mövcud olan maddi, əmək və maliyyə resurslarından nə dərəcədə faydalı və səmərəli istifadə olunmasından asılıdır. Cəmiyyətin malik olduğu həmin resursların bilavasitə istifadəçiləri kimi müxtəlif mülkiyyət formalarına, təşkilati-hüquqi formalara, fəaliyyət istiqamətlərinə malik olan müəssisə və təşkilatlar çıxış edir. Onların fəaliyyəti müəyyən xərclərlə əlaqədardır, həmin xərclər isə gəlir götürmək məqsədilə çəkilir.

Müəssisələrin, “Maliyyə fəaliyyətinin nəticəsi” hesabatının tərtib etməkdə ən əsas məqsədi mənfəəti (zərəri) müəyyən etməkdir. Mənfəəti (zərəri) müəyyən etmək üçün xərc ünsürü əsas rol oynayır (“Maliyyə və uçot” jurnalı., 2017).

Xərclər – gəlir əldə etmək üçün keçirilən fəaliyyətlərdə aktivlərin istehlakıdır. Müəssisələr öz fəaliyyətlərini davam etdirmək üçün müəyyən xərclər çəkirlər və bu xərclərin bir qismi müəssisənin aktivlərinin artması ilə nəticələnir. Bəzi qisim xərclər də vardır ki, bu xərclər aktivlərin azalması və ya öhdəliklərin artması ilə nəticələnir (Prof. Dr. H. Kamil Böyükmirzə., 2014).

Xərclər təkcə iqtisadi fayda daşıyıcısı olması deyil, həm də iqtisadi faydanın azalmasına səbəb olan bir element olmasını təsdiq etmiş olur. Bizim təklif etdiyimiz tərif müəssisənin maliyyə vəziyyəti ilə maliyyə nəticələri arasındakı asılılığı təsdiq edir. Xərclər gəlirlərlə birlikdə mənfəət və zərərlər haqqında hesabatın elementini təşkil edir.

METOD

Tədqiqatın aparılması üçün analiz, sintez, müqayisə, induksiya, deduksiya və təhlil metodlarından istifadə edilmişdir.

ARAŞDIRMA MODELİ

Korporativ idarəetmə sistemində beynəlxalq təcrübə nəzərə alınmaqla xidmət sferasının təkmilləşdirilməsi iqtisadiyyatın davamlı inkişafına kömək edir və nəticədə cəmiyyətin sosial şəraitinin yaxşılaşdırılması üçün mühüm vasitədir.

Aparılan araşdırmalara görə, bu gün xidmət sferasında xərclərin yaranması, həyata keçirilməsi və fəaliyyəti ilə bağlı metodiki materialların və tövsiyələrin kifayət qədər çatışmazlığı var. Buna görə də, xidmətinin təşkili (formalaşdırılması) və səhmdar cəmiyyətinin korporativ idarəetmə sistemində daha da integrasiyası prosesinə təsir göstərən əsaslandırma modellərinə, prinsip və amillərə kompleks yanaşmanın tətbiqinə ehtiyac var. Tədqiqatda xərclərin qurulması ilə bağlı modellər və yanaşmalar nəzərdən keçirilmişdir.

NƏZƏRİ ƏSASLAR

Xərclərin maliyyə uçotu sistemində təsnifatı, qiymətləndirilməsi və hesabatda əks etdirilməsinin nəzəri-metodoloji və praktiki aspektlərinin araşdırılması göstərdi ki, həmin məsələlər keçmiş uçot sisteminə nisbətən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir, bütövlükdə biznesin müasir tələblərinə cavab verir. Xərclərin təhlili və qiymətləndirilməsi, uçotda kifayət həcmdə informasiya formalaşdırmaq iqtidarındadır. Mövcud sistem, həmçinin, beynəlxalq praktika və standartlara da uyğundur. Beləki, uçot sisteminə əsasən xərclərin uçotu metodikasından istifadə etməklə işin və ya xidmətin maya dəyərinin həm tam kalkulyasiyalasdırma sistemini, həm də məhdud kalkulyasiyalasdırma sistemini tətbiq etmək olar.

Keçmişə nəzər salsaq, bu sferanın sürətli inkişafına, iqtisadiyyatda rolunun yüksəlməsinə baxmayaraq, indiyədək “xidmət” anlayışının vahid qəbul edilmiş tərfi hələ də mövcud deyil.

K.Marksa görə: “Xidmət xüsusi istehlak dəyəridir, bu da əmək sayəsində yaradılır, digər əmtəə kimi o da satılır, amma xidmət fəaliyyət növüdür” O, xidmətin iki övünü fərqləndirir: “İlkini əmtəədə reallaşmış xidmətdir, digər xidmətlər isə əksinə, görünən, hiss edilən nəticələr buraxmırlar, bu xidmətlərin icraçılarından ayrıca mövcud olur, başqa sözlə, onların nəticəsi satışa yararlı əmtəə deyildir”.

Uçot sahəsində çoxlu sayda əsərləri olan professor V.B.İvəşkeviç xərclərin mahiyyətini idarəetmə uçotu kontekstində aşağıdakı kimi açıqlayır: «İdarəetmə uçotunda xərclər, müəyyən vaxt dövrü ərzində sahibkarlıq fəaliyyəti prosesində pul formasında ifadə olunmuş canlı və əşyalı əməyin məsrəflərinin məcmusudur» (Abbasov Q.Ə., 2009).

Xərclərin təyinatı və təkmilləşdirmə istiqamətləri

Xərclər funksional təyinatına, yaxud maya dəyərinin kalkulyasiya maddələrinə görə qruplaşdırılır. Həmin təsnifat – satışın maya dəyəri, kommersiya xərcləri, inzibati xərcləri və sair xərclər maddələri üzrə aparılır (Salahov Ə.S, Mehdiyev V.M., 2016).

Xərclərin uçot və hesabatında təkmilləşdirmə istiqamətləri isə aşağıdakı kimi olur:

- **İnteqrasiya:** Şirkətin bütün bölmələrindən gələn məlumatların bir araya gətirilməsi, işlənərək və təkmilləşdirilərək maliyyə hesabatlarına əlavə edilməsi.

- **Avtomatlaşdırma:** Müxtəlif proseslərin avtomatlaşdırılması, məlumatların bir neçə dəfə əl ilə yazılması və hesabatların hazırlanması müddətinin qısalması.

- **Analitik hesabatların istifadəsi:** Analitik hesabatlar, şirkətin xərcləri və gəlirləri haqqında daha dərin məlumatlar təmin edir və şirkətin maliyyə performansının daha dəqiq qiymətləndirilməsinə kömək edir.

- **İndiki məlumatların real-time analizi:** İndiki məlumatların real-time analizi, şirkətin xərclərini və gəlirlərini dəyişən bir iş mühitinə baxış verməsini və daha sürətli reaksiya verilməsini təmin edir.

- **Verilər bazasının təkmilləşdirilməsi:** Verilər bazasının təkmilləşdirilməsi, əlavə xüsusiyyətlər və istifadəsi asanlaşdırılmış interfeyslər ilə şirkətin xərclər və gəlirləri haqqında daha yaxşı bir baxış verməyə kömək edir.

Bu istiqamətlər, xərclərin və gəlirlərin daha dəqiq, təkmilləşdirilmiş və rahatlıqla idarə olunmasına imkan verir və şirkətin maliyyə performansının daha sağlam qiymətləndirilməsinə imkan verir.

Təşkilati prinsiplər

İqtisadi-sosial inkişafın sürətlənməsi, korporativ mülkiyyətin get-gedə dominant rol oynaması mühasibat uçotunun məqsədlərinin dəyişilməsinə səbəb olmuşdur, məqsədlərin dəyişilməsi isə «yeni» prinsiplərin meydana çıxmasına səbəb oldu. Həmin prinsiplər maliyyə hesabatında hansı informasiyanın və necə əks etdirilməsini müəyyən etməyə başladı. Onlardan müasir uçot-hesabat sisteminin mövcudluğu üçün fundament olan iki əsas prinsipə üstünlük verilir:

a) hesablama metodu ilə uçot prinsipi;

Hesablama metodu ilə uçot prinsipi əsasında maliyyə hesabatının əsas fomalrı olan «Maliyyə vəziyyəti haqqında hesabat» forması və «Mənfəət və zərərlər haqqında hesabat» forması tərtib edilir. Adı çəkilən metoda əsasən hadisə və faktların, əməliyyatların nəticələri, onlar baş verdiyi anda, yaxud onların baş verməsi faktı təsdiq ediləndə tanınmalıdır.

Nəzərdən keçirilən prinsipin tətbiqi o deməkdir ki, hər bir hesabat dövrünə müvafiq gəlirlərin və xərclərin hesablanması həyata keçirilir. Hesablama metodu ilə uçot prinsipinin əhəmiyyəti onunla ölçülür ki, onun köməyi ilə müəssisələrin maliyyə nəticələri müəyyən edilir. Əslində obyektiv nəticələr, yəni mənfəət və ya zərərlər müəssisələrin fəaliyyət göstərdiyi bütün dövr üçün hesablanıla bilər.

b) fəaliyyətin fasiləsizliyi prinsipi.

Gəlirlərin, xərclərin və digər elementlərin uçotunun başlıca prinsiplərindən biri kimi fəaliyyətin fasiləsizliyi prinsipi götürülür. Həmin prinsipə əsasən maliyyə hesabatı adətən belə bir yolverilmə əsasında tərtib edilir ki, müəssisə fəaliyyət göstərir və yaxın gələcəkdə də fəaliyyət göstərəcəkdir. Beləliklə, nəzərdə tutulur, ya da ehtimal edilir ki, müəssisə ləğv olunmağa hazırlaşmır, buna ehtiyacı da yoxdur, yaxud fəaliyyətinin həcmi əhəmiyyətli azaltmaq barədə düşünmür. Əgər müəssisənin belə niyyəti varsa, ya da buna zəruriyyət varsa, onda maliyyə hesabatı, o cümlədən də gəlirlər və xərclərin əks etdirildiyi mənfəət və zərərlər haqqında hesabat forması başqa əsasda tərtib edilməlidir və həmin tətbiq olunacaq əsas açıqlanmalıdır. Məhz həmin Prinsiplərdə – «əsas yolverilmələr», Konseptual əsaslarda isə «ehtimallar» kimi formulə edilmişdir (Novruzov N., Ataşov B., 2014).

ANALİZ

Hər bir müəssisə fəaliyyəti dövründə müəyyən xərclərlə qarşılaşır və bu xərclər müxəbirləşmədə, bu və ya digər formada hesabatlarda öz əksini tapır. Daha aydın olması üçün, xidmət sferasında xərclərə dair nümunəyə nəzər salaq:

Tutaq ki, “ X” ASC 01.04.2015-ci ildə “Y” MMC-nin ofis binasının daxili dizaynının edilməsi üçün 20 000 man (16 400 + 3 600 (18% ƏDV)) məbləğində müqavilə imzalamışdır.

31.12.2015-ci ildə xidmət müqaviləsinin 80 % - i tamamlanmışdır. Bu xidmətin tamamlanması üçün 5576 man məbləğində xərc çəkilmişdir və bu xərclər nağd olaraq kassadan ödənilmişdir.

Müxəbirləşməyə nəzər salaq:

31.12.2015		
Hesabın nömrəsi və adı	Debet	Kredit
171 Alıcılar və sifarişçilərin uzun müddətli debitor borcları	16 000	
601 Satış (xidmətlərin göstərilməsi üzrə gəlir)		13 559
521 Vergi öhdəlikləri (ƏDV)		2441
Yekun:	16 000	16 000

Hesabın nömrəsi və adı	Debet	Kredit
701 SMMD (göstərilən xidmətin dəyəri)	5576	
221 Kassa		5576
Yekun:	5576	5576

Burada göstərilən müxəbirləşmələrdən aydın olur ki, xidmət fəaliyyəti ilə məşğul olan müəssisə xidmətin tamamlanması üçün 5576 manat məbləğində xərci 701 №-li hesabda SMMD kimi əks etdirmiş və müxəbirləşməni bu formada tərtib etmişdir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Xərclərin tanınması üçün prinsiplər və konseptual əsaslarda müəyyən edilmiş tanınma kriteriyaları həm daxili və həm də kənar istifadəçilərin obyektiv və düzgün qərarlar qəbul etmələri üçün faydalı, dürüst informasiyanın formalaşdırılmasında çox mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Yuxarıda təqdim etdiyimiz məlumatlar əsasında, xidmət sferası təşkilatlarında xərclərin idarə edilməsi və uçot hesabatının təkmilləşdirilməsi çox vacibdir. Bu proseslər müəssisənin maliyyə və operativ effektivliyini yaxşılaşdıracaq və uçotu daha konkretli hala gətirəcəkdir. Xərclərin idarə edilməsi və uçot hesabatının təkmilləşdirilməsi, daha dəqiqlik, effektivlik və şəffaflıq təmin edərək, sənaye sektorunda uğurlu bir şəkildə işləməyə imkan verir. Hesabatların düzgün təqdim edilməsi müştərilərə və paydaşlara daha yaxşı xidmət göstərməyə imkan verir. Əlavə olaraq, bu proseslər təşkilatın maliyyə bölməsinin səmərəliliyini artıracaq və bütün keyfiyyət standartlarına uyğunluğunu təmin edəcəkdir. Əgər bu proseslər ciddiyyətlə həyata keçirilsə, təşkilatın uzunmüddətli müvəffəqiyyəti artacaqdır.

Qeyd edək ki, xidmət sferası təşkilatlarında xərclərin idarə edilməsi və uçot hesabatının təkmilləşdirilməsi, sənaye və ticarət şirkətlərinin dəstəyindən fərqli deyil. Bu məqsədə nail olmaq üçün, aşağıdakı addımlar tövsiyə olunur:

1) Xərclərin izlənməsi və analizi üçün avtomatlaşdırılmış sistemlərə keçid etmək: Bu,

xərclərin qaynaqlarını, təyinatını və vaxtını daha yaxşı idarə etməyə kömək edəcək. Avtomatlaşdırılmış sistemlər həm xərclərin dəqiq izlənməsinə, həm də zaman, ehtiyatlılıq və sərfəli mənimsəməyə kömək edəcəkdir.

2) Xərclərin tənzimlənməsi üçün bir plan hazırlamaq: İşlər planlanmadıqda, xərclər çoxluq və ya qıtlıq halına gəlir, yararsız olur və əlavə səy də sərf edilir. İş planı hazırlamaq, bir müddətlik perspektivdə xərcləri nəzərə alaraq büdcələməyə imkan verəcəkdir.

3) Xərclərin tənzimlənməsi üçün qiymətləndirmə sistemlərini təkmilləşdirmək: Bu, hər bir xərcin sərf edilməsinin tətbiq edildiyi üsulları dəqiqliklərə, rahatlığa və ehtiyatlılığa əsaslanan bir qiymətləndiricilər sistemini təqdim edəcəkdir.

4) Təlimlər təşkil etmək və işçiləri təlimləri ilə tanış etmək: Bu, şirkətin hər bir məsuliyyətli şəxsinə xərclərin təkmilləşdirilməsi və idarə edilməsi üçün bilik və təcrübə verəcəkdir.

5) Xərclər üzrə hesabatları avtomatikləşdirmək: Bu, xərclər üzrə hesabatları avtomatikləşdirərək, yüksək dəqiqlik səviyyəsi əldə etmək üçün böyük mənada kömək edəcəkdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının “Mühasibat uçotu haqqında” Qanunu. Bakı, 2004.
2. Abbasov Q.Ə. (2009). Mühasibat uçotunun nəzəriyyəsi. Bakı, 381 s.
3. Beaulieu, P. R. (2020). Contract-based cost analytics. Journal of Emerging Technologies in Accounting 17(1): 11-19.
4. E.Həsənov, E.Əlimərdanov. (2017).“Mühasibat uçotu (GAAP və İFRS əsasında)”, Naxçıvan, “Əcəmi” Nəşriyyat-Poliqrafiya Birliyi: -360 səh.
5. Kommersiya təşkilatları üçün Milli Mühasibat Uçotu Standartlarının Konseptual əsasları. Bakı, 2010. 284 s.
6. “Maliyyə və uçot” jurnalı. № 4, 2017.
7. Novruzov N., Ataşov B. (2014). - “Maliyyə nəzəriyyəsi” dərslik. Bakı.
8. Prof. Dr. H. Kamil Büyükmirzə.(2014). “Maliyyət və idarəetmə muhasibəsi” “Gəzi kitabevi” 19-cu baskı, Ankara.
9. Salahov Ə.S, Mehdiyev V.M. (2016). Mühasibat uçotu. Dərslik. Bakı, “3 sayılı Bakı Mətbəəsi” ASC, – 566 səh.
10. Səbzəliyev S.M., Abbasov Q.Ə. (2015). Xidmət sahələrində mühasibat (maliyyə) uçotu. Dərs vəsaiti. Bakı, “Təknur” Nəşriyyatı, – 384 səh.
11. <http://www.anl.az/el/Kitab/2018/02/2016-2447.pdf>
12. https://www.taxes.gov.az/files/2/Vergilere_aid_nesrler/3/3.2.pdf

S.M.Sabzaliyev

doctor of economic sciences, professor, Azerbaijan State Economic University

F.K.Ahmadov

master student, Azerbaijan State University of Economics

Improving cost management accounting systems in service industry organizations

Abstract

The efficient organization of accounting of expenses depends to a great extent on the correct disclosure of their essence and content, the determination of objective recognition criteria, as well

as the scientific-practical justification, classification and evaluation of expenses, and the perfection of the methodology of accounting. One of the main challenges ahead is the improvement of cost accounting and its adaptation to advanced international practice. It is impossible to correctly and objectively assess and analyze the current level of the financial results of the enterprise's activity and their trends of change without adjusting the cost accounting to international practice and standards.

The main goal of the research is to study the existing methodology of service sector cost accounting and to prepare relevant proposals and recommendations for its further improvement based on critical analysis.

The practical importance of the work consists in interpreting the rules of organizing and conducting cost accounting in service organizations and explaining them with specific examples, which can be used by those organizations during accounting. Deficiencies discovered in cost accounting, as well as justified proposals for their elimination, were noted for the purpose of future development and improvement of cost accounting and reporting.

Key words: *expenses, service sector, methodology.*

С.М.Сабзалиев

*д.э.н., профессор, Азербайджанский Государственный Экономический
Университет*

Ф.К.Ахмедов

магистрант, Азербайджанский Государственный Экономический Университет

Совершенствование системы учета управления затратами в организациях сферы услуг Резюме

Эффективная организация учета расходов во многом зависит от правильного раскрытия их сущности и содержания, определения объективных критериев признания, а также научно-практического обоснования, классификации и оценки расходов, совершенствования методики, бухгалтерского учета. Одной из основных задач на будущее является совершенствование учета затрат и его адаптация к передовой международной практике. Невозможно правильно и объективно оценить и проанализировать текущий уровень финансовых результатов деятельности предприятия и тенденции их изменения без приведения хозрасчета в соответствие с международной практикой и стандартами.

Основная цель исследования - изучить существующую методологию учета затрат в сфере услуг и на основе исследования подготовить соответствующие предложения и рекомендации по ее дальнейшему совершенствованию.

Практическая значимость работы состоит в толковании правил организации и ведения хозрасчета в обслуживающих организациях и разъяснении их на конкретных примерах, которые могут быть использованы этими организациями при ведении бухгалтерского учета. Отмечены выявленные недостатки хозрасчета, а также обоснованные предложения по их устранению в целях дальнейшего развития и совершенствования хозрасчета и отчетности.

Ключевые слова: *затраты, сфера услуг, методология.*

